

**ЦІНОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЩОДО КОЛГОСПІВ
У 50-ТІ рр. ХХ ст.**

У період, котрий розглядається автором, сільське господарство країни піддавалося значному експериментаторству та трансформаціям, що здійснювалися за ініціативою владних інстанцій тоталітарної держави. Найбільш вражаючим негативним моментом в цій справі було те, що дані акції здійснювалися на основні найкатегоричніших установок та офіційних рішень верхів, які навіть не вважали за потрібне користуватися порадами тих, кого піддавали виробничим і соціальним експериментам, тобто найширшої маси сільських трудівників, всього населення села. До числа таких експериментаторських заходів беззаперечно слід віднести і жорстку політику обов'язкового постачання сільськогосподарської продукції державі за дискримінаційною системою цін на неї.

Система обов'язкового постачання та фактичне невиплачування коштів за сільськогосподарську продукцію здається, на перший погляд, ідеальним інструментом для того, щоб використати для індустріалізації якомога більшу частину колгоспної продукції й одночасно забезпечити перетік капіталу із сільського господарства до промисловості. При цьому, однак, залишається непоміченим той факт, що для забезпечення індустріалізації вирішальною є відносна частина валового врожаю ніж абсолютна величина отриманого продукту.

Прагнення селянина бути господарем на землі придушувалось, оцінювалося, як приватновласницький пережиток; демократичні інститути (Укрколгоспсілка, багато видів кооперації) були скасовані, а замість них над колгоспами була поставлена розгалужена система бюрократичного апарату як відомчого, так і партійного.

Партійне керівництво, яке мало необмежене право втручання у сільське господарство, з недовірою ставилося до об'єднаних у колгоспи селян. На посаду голови колгоспу призначався, як правило, не спеціаліст у галузі сільського господарства, а партійний функціонер. Партійні та радянські органи постійно втручалися у виробничі справи колгоспів. При такій постановці питання колгоспники не були зацікавлені в рентабельності й організації виробництва.

Відомчий диктат розпочинався з Міністерства сільського господарства УРСР, яке діяло через свої обласні управління, а на місцях - через районні відділи сільського господарства та місцеві ради. У свою чергу, республіканське Міністерство сільського господарства підпорядковувалось аналогічному органу союзного рівня. Усі ці організації, діючи виключно адміністративними методами, намагались до дрібниць регламентувати все господарське життя колгоспів.

Поряд з відомчим диктатом усіх ланок МСГ УРСР, постійне втручання в економічне життя колгоспів здійснювали місцеві партійні органи - районні та обласні, прискіпливо стежачи за точністю і своєчасністю виконання всіх партійних постанов.

Діюча в післявоєнний період система відносин держави з колгоспами в своїх основних рисах складалася ще у 30-ті рр., важливою ланкою її було запровадження з 1933р. обов'язкових поставок державі зерна та іншої сільськогосподарської продукції (обчисленої в розрахунку на кожний гектар посіву, а з 1940 р. - орної землі, яку займали колгоспи)¹. В принципі, такий порядок обчислення обсягу державних поставок у поєднанні з натуральною оплатою робіт МТС на колгоспній землі, переважанням натуральних форм оплати праці у значній мірі сприяв майже повній натуралізації всієї системи економічних відносин держави з колгоспами. Він закріплював залежне становище колгоспів і в той же час створював переваги для формування й подальшого втілення адміністративно-командного стилю в державному керівництві колгоспами.

Замість колгоспних поставок сільськогосподарської продукції держава через МТС надавала селянам основні засоби виробництва і техніку. Але це не був еквівалентний обмін із

тієї лише причини, що, завдяки централізованому постачанню, держава отримувала максимально можливу кількість продукції землеробства і тваринництва за надзвичайно низькими закупівельними цінами. Так державні органи закуповували в колгоспів пшеницю по одній копійці за кілограм при роздрібній ціні на борошно 31 коп.; яловичину - за 23 коп., а продавати в містах у середньому за 1,5 крб.; молоко - відповідно 2,8 коп. за літр і 22 коп. в роздріб. Такі закупівельні ціни не відшкодовували, та й не могли, природно, відшкодувати суспільно необхідні затрати праці². На основі такого нееквівалентного обміну здійснювалося перекачування з села коштів, необхідних для здійснення індустріалізації країни, а пізніше - для розвитку промисловості, міського будівництва тощо.

З цієї причини колгоспам спускались зверху, як привило, дуже завищені, економічно необґрунтовані планові завдання.

І все ж, незважаючи на надзвичайне напруження сил працівників аграрного сектору, їх трудовий подвиг, у 1950 р. вдалося досягти лише 99% від довоєнного рівня виробництва валової продукції сільського господарства. Іншими словами, незважаючи на дуже високі (близько 8%) темпи щорічного приросту, накреслений п'ятирічний план по сільському господарству повністю не був виконаний, оскільки його показники не були науково обґрунтованими й погодженими з реальними можливостями колгоспів і радгоспів. Плани заготівель зерна протягом післявоєнного періоду виконувались усього двічі (у 1956 і 1958 рр.) і то завдяки тому, що це були виключно врожайні роки \

Намагаючись будь-що забезпечити виконання державних планів, багато сільськогосподарських, партійних і радянських органів йшли на порушення прийнятого порядку поставок сільськогосподарської продукції.

Встановлений партією, державою й урядом принцип обчислення обов'язкових поставок колгоспникам продуктів рільництва і тваринництва з кожного гектару орної землі або земельної площі, закріпленої за колгоспами, постійно нехтувався. Передовим колгоспам, які добре працювали, одержували високі врожаї сільськогосподарських культур і досягли високої продуктивності тваринництва, як правило, встановлювалися завдання із обов'язкових поставок державі продукції у значно більших розмірах, ніж колгоспам, що відставали. Така потворна практика не стимулювала зацікавленості в розвитку сільськогосподарського виробництва: вона, по суті, заохочувала погану роботу. Тим самим передові колгоспи та колгоспники, що сумлінно працювали, ставилися в менш вигідне становище в порівнянні з тими, хто не виконував плану держпоставок⁴.

Незважаючи на засудження лютневим (1947 р.) Пленумом ЦК КПРС шаблонного підходу до планування, жорстка централізація з порушенням принципу нарахування планових показників насправді нічим не відрізнялася від практики керівництва колгоспами в роки війни. Але розвиток господарства в мирних умовах постійно вимагав використання інших, більш гнучких методів у стосунках між державою і колгоспами, надання їм більшої самостійності у вирішенні економічних і соціальних проблем, хоча і при підпорядкуванні їх керівництву центру. Однак із відповіді Сталіна в ході економічної дискусії 1952 р. з приводу перспектив колгоспного будівництва видно, що він категорично заперечував проти продажу основних засобів виробництва у власність колгоспів. Більше того, наполягав на тому, щоб вилучити "надлишки" виробництва із системи товарного обігу й залучити їх поряд із державним постачанням колгоспної продукції у сферу прямого продуктообміну між промисловістю й колгоспами, тим самим підняти колгоспну власність до рівня загальнонародної⁵.

Така позиція вождя робила неможливим будь-яке пом'якшення державного диктату й не залишала ніяких надій на надання колгоспам економічної самостійності.

В результаті нееквівалентного обміну із села і колгоспів лише за 1946-1953 рр. було вилучено величезні кошти. Загалом за ці роки в сільському господарстві СРСР було вироблено 298 млрд.крб. національного доходу (із урахуванням тієї його частини, яка була реалізована в інших галузях), а використано на потреби села із цієї суми всього 193 млрд.

крб. (з урахуванням частки сільського господарства на загальнодержавні витрати). Іншими словами, 105 млрд. крб. пішло з села на потреби інших галузей народного господарства⁶.

За свідченням М.С.Хрущова, наведеному в його історичній доповіді на XX з'їзді КПРС, Сталін погано знав дійсний стан на місцях, у тому числі й на селі. Він країну й сільське господарство вивчав лише за кінофільмами. А кінофільми прикрашували, життя лакувалося так, що столи тріщали від численної кількості індичок^ гусей⁷.

Насправді в абсолютній більшості колгоспів республіки життя селян було зовсім іншим. Оплата праці в колгоспах, що були розорені війною й пережили голодомор 1946-1947 рр., залишалась аж до середини 50-х рр. дуже низькою, а багато селян, як і в роки війни, продовжували працювати "за палички", оскільки практично із року в рік вироблені ними трудодні колгоспам нічим було оплачувати. Колгоспні сім'ї виручало підсобне господарство. Воно давало основні продукти харчування. Частина з них реалізувалася на ринку й забезпечувала мінімальні надходження грошей.

Як відомо, протягом 1947-1954 рр. держава щорічно проводила зниження цін на основні продукти харчування й товари підвищеного попиту. Так, у кінці 1953 р. лише хліб коштував у три рази дешевше, ніж у 1948 р.⁸.

Виступаючи на ювілейній сесії Верховної Ради УРСР у грудні 1957 р., М.С.Хрущов говорив про те, що "зараз державні роздрібні ціни нижчі, ніж були в 1947 р. у 2,3 рази".⁹

Важко віднайти іншу акцію радянського уряду, яка б принесла йому такі відчутні дивіденди від населення країни як зниження цін. Саме така політика, на думку радянських лідерів, повинна була наочно продемонструвати всьому світові невтомне піклування уряду про підвищення життєвого рівня населення СРСР.

Завдяки ж чому держава брала багатомільярдні суми, який механізм був приведений в дію? Механізм зниження був заснований на вилученні державної продукції сільського господарства за низькими заготівельними цінами через систему обов'язкового постачання із колгоспів та особистих господарств громадян, а продавали її за відносно високими роздрібними цінами

В такий спосіб Уряд досягав декількох цілей. По-перше, отримані таким чином за рахунок праці сільського населення гроші уряд перерозподіляв на користь промисловості, що складала основу "політичної економії соціалізму". По-друге, викачування із села продуктів, необхідних для харчування самих селян, змушувало їх важко працювати в колгоспах та особистих господарствах і тому гарантували державі безперервне виконання державних поставок. Розуміючи, що в силу життєвої необхідності селянин був змушений виробляти продукцію на жорстко обмеженій у розмірах присадибній ділянці, держава обклала його одразу двома податками: натуральним (обов'язкові поставки м'яса, вовни, молока, яєць тощо) і грошовим, який селяни виплачували з 1939 р. за прогресивними ставками. З одного боку, у зв'язку з відміною карткової системи роздрібні ціни на сільськогосподарські продукти знижували, що тягнуло за собою автоматичне зниження цін на колгоспних ринках, а з іншої - розміри грошового податку після війни постійно підвищувалися. Реформи спричинили не менш ніж дворазове зниження роздрібних цін на основні сільськогосподарські продукти (картопля, м'ясо, молоко). І кожне наступне зниження державних роздрібних цін стрибкоподібно знижувало ціни на колгоспних ринках.

Таким чином "ножиці" між регулярним підвищенням грошових податків - механізм, який був штучно створений державою, - призводили до такого становища, що продаж продуктів, вироблених в особистих господарствах, із року в рік зростав. Оскільки на початку 50-х рр. близько чверті всіх колгоспів країни взагалі не видавали грошей на трудодень, а у 30% колгоспів видавалося на один трудодень менше 40 коп., продаж продуктів на ринку був для сільського населення чи не єдиним способом заробити гроші для виплати податку і позик¹⁰.

Отже, зниження цін проводилося цілком за рахунок села і призвело до значного погіршення його матеріального становища.

Серія: ІСТОРІЯ

Зниження цін, гріри якому сільське населення явно ставилось у понижене становище по відношенню до міського населення, що лише виграло від зниження цін, призвело до відокремлення радянського суспільства, служило ще одним доказом особливої державної політики соціального третирування селянства. Такі заходи були популярними, головним чином, серед міського населення й забезпечували уряду високий соціально-політичний імідж.

Свою цінову політику держава руйнувала село, заставляючи його нести непосильний тягар податкового гніту для реалізації економічної ідеї фікс - першочергового розвитку важкої промисловості. У цьому вбачаються головні витоки поступового, але невідворотного занепаду села, перетворення землероба в найманого робітника із "пролетарською психологією". Примусове зниження цін на продовольчі товари - це надексплуатація сільського населення, отримання державного надприбутку, вилучення із села коштів без будь-яких, навіть мінімальних, державних капіталовкладень.

Така політика була лихом для сільських жителів і благом для міських. Поки існувала економічна модель, заснована політикою надексплуатації та надприбутків, до того часу продовжувалось економічне зростання країни.

Для подальшого покриття неминучих при цьому великих фінансових витрат держава відшуквала різноманітні кошти, у числі яких, поряд з державними позиками, було підвищення сільськогосподарського податку на колгоспників. Перший раз за післявоєнний період ставки податку колгоспників дуже суттєво були підвищені в 1948 р., потім у 1950 р.

В уже згадуваній доповіді М.С.Хрущова наводяться факти, які свідчать про те, що у Сталіна та його оточення був план ще більшого посилення податкового тягара на селянство й колгоспи. При розгляданні доволі реалістичного документу про стан колгоспного тваринництва, підготовленого комісією за дорученням Політбюро, містилися пропозиції щодо підвищення заготівельних цін на продукти тваринництва. Сталін не тільки не підтримав їх, але й вимагав у черговий раз підвищити додатково податок на колгоспи та колгоспників ще на 40 млрд. крб. Але це була така сума, яку селяни не отримували за всю раніше здану ними продукцію. У 1952 р., наприклад, колгоспи та колгоспники отримали за всю здану і продану ними продукцію лише 26 млрд. 280 млн. крб.¹¹.

Десятиріччя сталінського правління наклали свій відбиток і на ставленні працюючих селян до колгоспної форми господарювання. У колгоспах не було створено зацікавленості до праці, а робота на особистих присадибних ділянках не лише не зникла, але стала навіть необхідною умовою самого виживання селян. Колгоспи при Сталіні були швидше інструментом держави, яка контролювала сільськогосподарське виробництво, ніж формою господарювання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вербицкая О.М. Российское крестьянство: от Сталина к Хрущеву. Середина 40-х - начало 60-х годов. М., 1992. -С.18;
2. Панченко П.П., Шмарчук В.А. Аграрна історія України: Підручник. -2-е вид., випр. 1 доп. -К., 2000. -С.232;
3. Вербицкая О.М. Вказана праця. -С.24;
4. КПРС в резолюціях... Т.6., К., 1980. -С.386;
5. Сталин И.В. Экономические проблемы социализма в СССР. - М., 1953. -С.89-94;
6. Русинов И.В. Аграрная политика КПСС. -1988. -Л99. -С.36;
7. Материалы Пленума ЦК КПСС 15-16 марта. 1989 г. - М., 1989. -С.43;
8. О культе личности и его последствия: Докл. Первого секретаря ЦК КПСС тов.Хрущова Н.С. XX съезд Коммунистической партии Советского Союза // Известия ЦК КПСС. -1989. -№3. -С.160;
9. Верт Н. История Советского государства. 1900-1991. Пер. с фр. 2-е изд.-М.: 1998.-С.382;
10. Хрущов Н.С. Строительство коммунизма в СССР и развитие сельского хозяйства. Т.2.(фев.1955 - янв. 1958). - М., 1962. -С.492;
11. Попов В.Г. Сталин и советская экономика в послевоенные годы // Отечественная история. -2001.-№3.-68-69; И. Вербицкая О.М. Вказана праця. -С.25.